

**Проблематика жорстокості і насильства у змісті підручника для
директора школи**

П. В. Кулішенко, Інститут педагогіки НАПН України

e-mail: pavel_kulishenko@mail.ru

Постановка проблеми. У житті українських громадян насильство і жорстокість є нагальною і різнобічною проблемою. Сьогодні ми можемо спостерігати насильство і жорстоке ставлення до тварин, насильство в засобах масової інформації, на телебаченні, у діях людей на вулиці, рейдерство, воєнізовані конфлікти – усе це зумовлює прояви жорстокості й насильства взагалі, а в підлітковому середовищі це явище доповнюється тим, як в родині спілкуються її члени. Сім'я є головним джерелом агресивної поведінки підлітка [1, 10]. Ця проблема багатоаспектна, вона домінує в свідомості, думках, словах українців. Якщо цю проблему не розв'язувати, не шукати підходи і методи до її викорінення на управлінському рівні, вона може відіграти дуже негативну роль у формуванні особистості людини [5, 251].

Саме тому сьогодні перед управлінцями (директорами навчальних закладів, заступниками директора з виховної роботи) стоїть велика проблема: відсутність методики, яка б навчила, підказала, дала відповіді на запитання «Як виявити факт жорстокості і насильства, як розпізнати, як йому запобігти і як викоренити, як допомогти сучасним підліткам, а можливо, і їхнім родинам?».

Аналіз останніх досліджень. Результати аналізу різних підходів до розуміння проблеми жорстокості і насильства (Франк Л. В., 1971; Полубінський В. І., 1977, 1979, 1980; Коновалов В. П., 1982; Рибальська В. Я., 1983, 1984; Сітковський А. Л., 1998; Рівман Д. В., Устинов В. С., 1998, 2000; Туляков А. В., 2000; та ін.) дали змогу виявити неузгодженість

у законодавстві і нормативно-правових актах. Основою проявів жорстокості й насильства, на думку цих учених, є віктимна поведінка, яка вивчається психологами. У психології вкрай мало експериментальних досліджень за темою віктимної поведінки особистості, є лише поодинокі роботи, які вивчають психологічні особливості дітей і підлітків на судово-психіатричному матеріалі (Бурелом Е. А., 1991; Морозова І. Г., 1992; Кузнецов І. В., 1994; Догадіна М. А., Пережогін Л. О., Кудрявцев І. А., 1988; Васильєв В. Л., Мамайчук І. І.). Однак, необхідність у таких дослідженнях дедалі більше зростає, особливо з практичного їх застосування (Гур'єва В. А., 1991).

Мета статті – узагальнити досвід роботи з подолання жорстокості й насильства у підлітковому середовищі; порівняти досвід роботи Республіки Польща й України; ознайомити з передовим досвідом роботи з учасниками навчально-виховного процесу з проблем жорстокості й насильства.

Основна частина. Статистичні дані, здобуті вченими США в багатьох країнах світу, зареєстрували понад мільйон випадків негативного ставлення дорослих до дітей. З них 217 тисяч – фізичні кривдження, 113 тисяч – сексуальних, 507 тисяч – занедбання, 1270 – смерті дітей від різних видів фізичного насильства. Громадська організація «Жіночий консорціум України» провела дослідження в чотирьох областях держави і виявила, що 37% дітей зазнають насильство вдома. Іншими досліджено, що майже 25% дітей відчують жорстоке ставлення до себе у школі з боку інших учнів (ровесників і старшокласників), та 3% зазначають про жорстоке ставлення до них учителів [4; 6].

У нашому навчальному закладі членами учнівського самоврядування проведено анонімне опитування з означеної проблеми. Анкетуванням виявлено, що відчують жорстокість й насильство вдома 27% учнів, відчують жорстокість й насильство з боку ровесників і старшокласників

16%, відчувають жорстокість й насильство до себе з боку працівників школи – 3% учнів.

Часто старші учні знущаються над молодшими чи новачками, демонструючи свою перевагу і силу. Хоча насправді – такі діти морально слабкі і мають занижену самооцінку, а тому зухвало доводять собі і оточенню свою перевагу. Як правило, ті, хто знущається, походять з домівок, де агресія використовується як спосіб розв'язання конфліктів.

Види знущань перегукуються з загальними видами насильства – фізичними, психологічними, економічними, сексуальними.

Між фізичним і психологічним насильством укорінилася така форма, як третирування – вербальні погрози, образи, стусани, штовхання. Сюди входять і словесні образи, і приниження етнічного чи статевого характеру. До психологічного насильства ще входить така форма тиску, як бойкот – змова групи людей про недопущення контактів і спілкування, вигнання із суспільства. Не можна оминати й суперечності щодо межі між фізичним насильством і фізичним покаранням, які дуже часто застосовують батьки [6, 29].

Розглядаючи проблему жорстокості й насильства у підлітковому середовищі, слід зауважити, що нині майже всі країни світу потерпають від цього явища. На наш погляд, досить досконалим і цікавим є досвід роботи польських колег з профілактики й подолання всіх проявів жорстокості й насильства в сім'ї та у підлітковому середовищі.

По-перше, у Польщі діє Закон «Про насильство», в якому описано види і форми насильства, засоби і способи профілактики, механізм подолання цього явища, відповідальність осіб тощо. Крім цього, розроблено багато підзаконних актів, що регламентують діяльність органів і закладів, окремих посадових осіб, членів родини, жертв насильства, порядок їх захисту. В Україні ситуація дещо гірша. У нас існує Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (від 15.11.2001 р. із змінами і доповненнями від 2008 р. Законом регламентуються випадки

жорстокості й насильства, що трапляються в родині. Наразі необхідні зміни і доповнення), наказ МОН України «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми» (затверджено заходи щодо запобігання насильству над дітьми з боку батьків і вчителів), Національна програма «Стоп насильству» (система різноманітних за змістом і формою заходів попередження випадків жорстокості й насильства), з 2010 р. розпочато впровадження корекційних програм для кривдників. «Білими плямами» в Україні залишаються неефективність правоохоронної роботи, судового переслідування, нестача притулків і центрів допомоги жертвам насильства, є певні суперечності між Конституцією України, принципами захисту прав людини та Законом України «Про попередження насильства в сім'ї».

По-друге, за сприяння і підтримки уряду Польщі, в країні створено чимало урядових і неурядових організацій, зміст діяльності яких спрямований на профілактику й подолання такого ганебного для суспільства явища. Схарактеризуємо урядові і неурядові організації та діяльність у них.

Центр соціально-психологічної допомоги. Подібних центрів (районних) у Варшаві майже 25. У центрі працюють психологи (у школах Варшави відсутня штатна одиниця психолога), соціальні педагоги, залучаються за окремим графіком працівники суду, прокуратури, поліції, міської влади, органів опіки й охорони здоров'я, логопеди. Робота центру спрямована на профілактику жорстокості, насильства в сім'ї, в школах. Заходи проводяться як окремо для учнів, педагогів і батьків, так і для всіх одночасно. Іноді, в окремих випадках, до роботи залучаються і близькі родичі насильника чи жертви (сімейні суди, терапевтичні батьківські групи, індивідуальне навчання для дітей, схильних до агресії, відрахування зі школи і переведення агресора до спеціальної школи строком на один-три роки).

Неурядова організація «Сердечко для дітей». Організація надає допомогу дітям, котрі опинились у складних життєвих обставинах. Зміст

роботи – волонтерство, тренінгові заняття, соціотерапевтичні клуби. Як результат, підвищення самооцінки, зростання активності, відбувається також пошук цінностей життя з одного боку, і зменшення рівня агресії, депресій, з іншого. «Сердечко» – це відзнака за результат роботи над собою.

Варшавський центр освітньо-шкільних інновацій. Центр є водночас й осередком підвищення кваліфікації вчителів Варшави (курси, конференції, семінари) і центром освіти для батьків і учнів. Робота у проектах спрямована на виховання толерантності, профілактику жорстокості, насильства, ксенофобії, расизму, екстремізму й тероризму.

Центр кризової інтервенції. Робота центру спрямована на підготовку інтервентів і медіаторів для розв'язання тих чи інших кризових ситуацій. Працює «Академія вихователя» – тренінги, що спрямовані на розвиток комунікативності, згуртування колективу, протидії дискримінації, на виховання толерантності, профілактику жорстокості й насильства.

Європейський центр зустрічі молоді. Заклад є місцем зустрічі, відпочинку, проживання студентів, учнів, молоді зі всього світу. Мета створення – просвіта молоді щодо ЄС, Польщі, захист прав і свобод молоді, профілактика дискримінації, ксенофобії, расизму, жорстокості й насильства. На базі центру працює молодіжна рада. Загалом у Варшаві діє кілька таких центрів. Кожен з них співпрацює зі всіма музеями, будинками творчості та іншими закладами освіти, науки і культури.

Комітет захисту прав дітей. Всепольська громадська організація. Це інтервенційний центр допомоги дітям і їхнім родинам (батьки, що розлучаються, мачуха, вітчим у родині тощо). Через центр підвищення кваліфікації педагогів комітет упроваджує в школах предмет «Підготовка до життя у сім'ї».

Центр психолого-педагогічної і соціальної підтримки. Центр надає підтримку освітнім установам за всіма видами психотерапії, підтримку

загального розвитку дитини, діагностику, допомогу у розв'язанні проблем як дітям, так і їхнім батькам. Окрім цього, існують навчання для педагогів «Кризова ситуація в школі», «Подолання агресій в школі» тощо. У рамках проекту «Агресія, спрямована на мистецтво», впроваджуються такі форми, як «Казкотерапія», «Арт-терапія», сенсоричні заняття, тренінги підвищення самооцінки, контролю над злістю й агресією.

З розвитком інформаційних технологій, впровадженням у життя Інтернету, досить актуальною (як для Польщі, так і для України) наразі є проблема насильства, що пропагується у всесвітній павутині.

Фундація «Нічийні діти». Фонд є автором і організатором низки програм: «Діти в мережі» (безпека в Інтернеті), «Добрі батьки – добрий старт» (допомога для майбутніх батьків, патронаж сімей, де народилася дитина), «Телефон довіри», «Діти вулиці», «Дитина – свідок» (робота з дітьми, які стали свідками або жертвою будь-якого злочину, насильства тощо), «Діти без насильства». Унікальною є програма для дітей «Мережата» (рос. – «Сетевики»): розроблені системи для навчання дітей, спеціальний курс навчання з безпечного використання комп'ютера і Інтернету.

Фонд «Безпека в Інтернеті». Фондом створені спеціальні «кнопки безпеки» на різноманітних сайтах, дитячі просвітницькі чати, організовано співпрацю з соціальною мережею Фейсбук, працює школа безпечного Інтернету. Також фонд займається збором доказів про злочин в Інтернеті і доведенням справ до суду.

Порівнюючи мережу закладів і організацій в Польщі з вітчизняною, слід зазначити, в Україні нині існують лише в окремих населених пунктах служби у справах дітей, центри соціальної реабілітації, які здійснюють профілактичну, просвітницьку роботу в цьому напрямі. Найвідомішою громадською організацією, що працює над проблемою жорстокості й насильства в Україні є Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна».

Зважаючи на викладене, наголошуємо на необхідності створення підручників, розробок занять, методичних рекомендацій, просвітницьких заходів на допомогу всім учасникам навчально-виховного процесу, а особливо, управлінцям у розв'язанні цієї проблеми.

Як приклад, пропонуємо розглянути матеріали з нашого досвіду роботи. У червні 2011 року Програмою рівних можливостей та прав жінок в Україні було оголошено Всеукраїнський конкурс розробок уроків з профілактики жорстокості й насильству в сім'ї. На конкурс було надіслано більше сотні розробок зі всіх куточків України. Розробка, авторами якої є П. В. Кулішенко і Я. Є. Стемковська, за підсумками конкурсу здобула перемогу в номінації «Найкращий виховний захід». Унікальністю розробки є те, що вона є універсальною, бо може використовуватися серед усіх учасників навчально-виховного процесу (розробка пройшла апробацію на батьках, учнях, керівниках шкіл і вчителях).

Мета: сформувати знання про види і форми насильства, механізм захисту прав дітей у сім'ї, виявити причини, що спонукають дорослих і дітей до насильства й жорстокості.

Обладнання: папір, маркери, медіа, «дерево рішень», фліп-чарт, буклети, картки.

Хід заняття

1. Вступна частина.

Привітання. Оголошення мети, плану роботи. ***Вправа «Мій настрій».***

Правила роботи в групі: «Правило піднятої руки», «Говорити тільки про себе», «Тут і тепер», «Повага до оточуючих». ***Вправа «Моє життя».***

2. Прийом «Мікрофон» і «Я так думаю».

Обговорення питань:

• Як ви вважаєте, чи правильно говориться у народній приказці: «За одного битого сім небитих дають». Ваше ставлення до цього твердження.

- Тож, ваша думка на тему «Жорстокість і насильство дорослих до дітей і дитини до дитини – міф чи реальність?».

3. Слово ведучого.

1. Огляд статистичних даних по світу, Україні, по навчальному закладу.

2. Бесіда. Результат – створення термінологічного словничка.

Питання для обговорення:

- Що таке насильство?
- Що розуміють під висловом «запобігання насильству»?
- Що є реальною загрозою вчинення насильства і хто така жертва насильства?

- Про які види насильства ви знаєте?

4. Перегляд фрагментів фільму «Клас».

Обговорення ситуацій, що демонструються у фільмі.

5. Робота в групах.

1, 2, 3 групи – дати аналіз ситуацій, наведених у картках;

4 група – робота з таблицею «Типи насильства»;

5 група – скласти рекламний слоган;

6 – створити рекламний біл-борд.

6. Презентація підсумків роботи груп.

7. Обговорення.

Давайте визначимо причини жорстокості й насильницьких дій щодо дітей з боку як дорослих, так і інших дітей. **Приєм «Коло ідей».**

Підсумки вивішуються на Дерево Рішень.

8. Підсумки заняття.

9. Рефлексія. Тренінгові вправи «Мій настрій», «Пральна машина».

Висновки. Підсумовуючи окреслене, зазначимо, що Україна сьогодні потребує докорінних змін у роботі з профілактики і подолання жорстокості й насильства у підлітковому середовищі: внесення змін і доповнень,

усунення суперечностей в існуючому законодавстві та розробка нових, більш детальних нормативно-правових актів; розширення існуючої мережі і створення додаткових організацій і закладів, що проводитимуть не лише профілактичну роботу, а й намагатимуться долати у суспільстві явища жорстокості й насильства; розробка й упровадження підручників для керівників, занять для всіх учасників навчально-виховного процесу з цього напрямку. Тільки після впровадження цих змін в Україні можливе створення просвітницької системи з сучасними методами і прийомами для керівників навчальних закладів, педагогів, що сприятиме не лише набуттю ними необхідних умінь, знань і навичок, а й формуватиме управлінську компетентність.

Література

1. Бафталовська, Н. Я. Агресивна поведінка підлітків [Текст] / Н. Я. Бафталовська // Шкільному психологу. Усе для роботи. – №6 (18). – 2010.
2. Безпальча, Р. Запобігання домашньому насильству і торгівлі людьми : підруч. із проведення тренінгів [Текст] / Р. Безпальча. – К., 2002.
3. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». – К., 2001, 2008.
4. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посіб. [Текст] / [під ред. К. Б. Левченко]. – К. : Міленіум, 2005.
5. Калініна, Л. М. Наукові підходи і методи вивчення особистості учня: аспекти розкриття теми у підручнику менеджера [Текст] / Л. М. Калініна // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / Ін-т педагогіки АПН України. – К. : Пед. думка, 2006. – Вип. 6.
6. Келлі, Ліз. Насильство щодо жінок і дітей. Новий погляд на поліцейську діяльність, її інноваційність та професіоналізм : посіб. [Текст] / Ліз Келлі. – Львів : Астролябія, 2011. – С.7–40.
7. Конвенція ООН про права дитини [Текст]. – К., 2005.

8. Наказ МОН України «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми» [Текст] // Інформаційний збірник МОН України. – 2010. – № 7–8.

UA У статті розглядається проблематика жорстокості й насильства у підлітковому середовищі як одна з актуальних проблем, що постає перед керівниками сучасного ЗНЗ і потребує нагального розв'язання. Аналізується досвід роботи з цього питання у європейських країнах, подаються статистичні дані, представлено розробку заняття як одного з елементів системи навчання управлінців системи освіти.

Ключові слова: система навчання управлінців, жорстокість, насильство, управлінська компетентність.

RU В статье рассматривается проблематика жестокости и насилия в подростковой среде как одна из актуальных проблем, которая стоит перед руководителями современного общеобразовательного учебного заведения и требует скорейшего решения. Анализируется опыт работы по этому вопросу в европейских странах, приводятся статистические данные, представляется разработка занятия как одного из элементов системы обучения управленцев системы образования.

Ключевые слова: система обучения управленцев, жестокость, насилие, управленческая компетентность.

EN The article deals with the problems of cruelty and violence among adolescents, as one of the most actual problems facing the contemporary leaders of general educational institutions and requires emergency solution. The experience on this issue in the European countries is analyzed, statistical data are shown, the development of a lesson as one of the elements of the training managers of the education system is represented.

Key words: manager training system, cruelty, violence, and managerial competence.